

VYTIS VALATKA

Mykolo Romerio universitetas

METALOGINIS LYGMUO JOKŪBO ORTIZO LOGIKOS PASKAITOSE: TARP TOMIZMO IR OKAMIZMO

Metalogical Level in the Lectures on Logic by Diego Ortiz:
between Thomism and Occamism

SUMMARY

This article analyzes the metalogical level contained in the lectures on logic delivered at Vilnius University in 1596 by Professor Diego Ortiz. The author of the article focuses on the main characteristics and principal theoretic sources of this level. The article concludes with issues dealing with the status and object of logic. Ortiz entered several scholastic disputes. Namely, he interpreted status of logic on the basis of an eclectic conception which was very popular in the XVI–XVIII centuries. This conception integrated the Occamist position which considered logic to be a certain kind of practical science, and the Aristotelian approach which regarded logic as the common instrument of the scholastic sciences. As for issue of logic's object, Ortiz was faithful to the standpoint of Thomistic realism which rendered status of that object to real entities, i.e., operations of human intellect performed in proper way. As regards logic's origin Ortiz followed the scholastic tradition and derived logic from reflexive human experience.

SANTRAUKA

Straipsnyje aptariamas metaloginis lygmuo, atrandamas Vilniaus universiteto profesoriaus Jokūbo Ortizo logikos kurse, skaitytame šiame universitete 1596 m. Analizuojami esminiai minėtojo lygmens bruožai, apibrėžiama jo vieta bendrajame scholastinės logikos kontekste. Prieinama prie išvados, kad Ortizas dalyvavo disputuose dėl logikos reikšmės ir jos objekto interpretacijoje. Aiškindamas logikos statusą, jis pasirinko XVI–XVIII a. populiarią eklektinę koncepciją. Ji apjungė okamistinę poziciją, laikiusią logiką tam tikra praktinio mokslo rūšimi, ir aristotelinį požiūrį, logiką traktavusį vien kaip bendrąjį scholastinių mokslų instrumentą. Logikos objekto klausimu Ortizas laikėsi tomistinio realizmo pozicijos, logikos

RAKTAŽODŽIAI: Ortizas, teoriniai mokslai, praktiniai mokslai, bendrasis mokslų instrumentas.

KEYWORDS: theoretical sciences, practical sciences, common instrument of sciences.

objektais pripažinusios realius esinius – tinkamai atliekamus žmogaus intelekto veiksmus, o aiškindamas logikos mokslo kilmę, Ortizas laikėsi tradicinio scholastinio požiūrio, kildinusio logiką iš refleksyvios žmogiškosios patirties.

ĮVADAS

Pratęsdama antikinės stoikų mokyklos tradiciją, scholastinė logika pretendavo būti bendruoju mokslų instrumentu. Šį siekį atspindėjo ta logikos dalis, kurią galėtume vadinti savita metalogika. Tai tarsi scholastinės logikos žvilgsnis į save pačią, siekiantis atskleisti šios disciplinos specifiką, t. y. jos statusą, objektą ir netgi kilmę. Jokia išimtis čia nėra ir XVI a. antrosios pusės scholastinė logika Lietuvoje. Išlikę žinomi šios logikos šaltiniai – tai Martyno Smigleckio (*Marcin Śmiglecki, Martinus Smiglecius*) logikos paskaitos, kurias jis skaitė Vilniaus universitete 1586–1587 m.¹, Jokūbo Ortizo (*Diego Ortiz, Iacob Ortizius*) 1596 m. tame pačiame universitete skaitytas logikos kursas², Vilniaus jėzuitų kolegijos moksleivių logikos

disputų tezės, parengtos 1578 m., vadovaujant šios kolegijos profesoriui Petru Vianai (*Pedro Viana, Petrus Viana*)³, bei Vilniaus universiteto studento Kvirino Knoglerio (*Quirinus Cnoglerus*) logikos tezės, parengtos ir apgintos 1597 m., vadovaujant minėtajam J. Ortizui⁴. Jame buvo pateikti platesni ar siauresni atsakymai į klausimus dėl logikos kilmės, statuso bei objekto. Šiame straipsnyje dėmesį sutelksime į Ortizo logikos kursą, nes tik jame randame detalai išdėstyta metaloginį lygmenį, kadangi logikos mokslo specifikai paskiriamas visas skyrius. O Smigleckio paskaitose, Vianos ir Knoglerio tezėse yra tik užuominų apie šį loginį lygmenį, iš kurių galėtume atkurti tik pačius bendriausius jo bruožus.

JOKŪBAS ORTIZAS: GYVENIMO KELIAS IR FILOSOFINĖ KŪRYBA

Jokūbas Ortizas (*Diego Ortiz, Iacob Ortizius*, 1564–1625) – devintasis Vilniaus jėzuitų kolegijos⁵ ir Vilniaus jėzuitų akademijos, arba universiteto, filosofijos profesorius, dėstęs filosofiją 1594–1598 m.⁶. Kaip ir ankstesni Vilniaus universiteto profesoriai, Ortizas nebuvo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pilietis – filosofijos ir teologijos fakultetus turėjusiam jaunam universitetui pirmaisiais metais teko kviestis užsienio dėstytojus⁷. Ortizas buvo vienas Ispanijos karalystės pasiuntinių – trečiasis po Petro Vianos

(dėstė 1575–1578 m.) ir Mykolo Ortizo (dėstė 1591–1594 m.). Jokūbas Ortizas gimė 1564 m. Chabros mieste Andalūzijoje (Ispanija). Vidurinį išsilavinimą įgijo Montiloje, Kordoboje trejus metus studijavo filosofiją ir metus – teologiją⁸. 1583 m. įstojęs į jėzuitų ordiną, teologijos studijas tęsė Kordoboje. 1587 m. buvo išsiųstas į jėzuitų ordino kontrreformacinę misiją Transilvanijoje, kuri po 1586 m. maro epidemijos buvo netekusi net 26 narių. 1588 m. jėzuitus išvarius iš Transilvanijos, Ortizas apsigyveno Liubline,

kur vietos jėzuitų kolegijoje dėstė sintaksę ir gramatiką. 1591 m. pakviestas į Poznanės jėzuitų kolegiją, kurioje iki 1594 m. dėstė filosofiją. Jo paskaitos buvo populiaros, lankomos tiek kandidatų į jėzuitų ordiną, tiek pasauliečių⁹.

1594 m. Ortizas atvyko į Vilniaus universitetą, kur iki 1598 m. skaitė filosofijos kursą. 1595 m. šis universitetas jam suteikė laisvųjų menų magistro laipsnį¹⁰. 1598–1601 m. Ortizas Poznanės kolegijoje dėstė dogmatinę teologiją, o „jo paskaitose dalyvavo jėzuitai, benediktinai, cistersai, pranciškonai, augustinjonai ir diecezinės seminarijos klierikai.“¹¹ 1601 m. sugrįžo į Vilniaus universitetą, kur tapo dogmatinės teologijos profesoriumi. 1603 m. Vilniaus universitetas jam suteikė teologijos daktaro laipsnį. 1609 m. buvo išrinktas universiteto kancleriu, šias pareigas ėjo iki pat mirties. 1625 m. Vilniuje kilus maro epidemijai, su kitais universiteto studentais ir profesoriais pasitraukė į Nesvyžius, kur netrukus (tais pačiais metais) mirė.

Pasak amžininkų, Ortizas buvo plačios erudicijos, aukštos vidinės kultūros žmogus, turėjęs pagavų protą, leidusį jam daryti tinkamus sprendimus įvairio-

se gyvenimo situacijose¹². Jis mokėjo 5 kalbas: ispanų, lotynų, graikų, hebrajų ir lenkų¹³. Kaip teigė nežinomas Ortizo nekrologo autorius, „tai amžinojo atminimo vertas vyras...“, jo įstabus proto iškilumas ir mitrumas varžėsi su tam tikru retai pasitaikančiu ir tiesiog nuostabiu supratimo paprastumu ir nuoširdumu.“¹⁴ Ortizo mokslinės, pedagoginės ir visuomeninės veiklos rezultatų įvertinimą ir pripažinimą rodo ir jo turėtos aukštos pareigos – jis buvo ne tik Vilniaus universiteto kancleris, bet ir ilgametis šio universiteto rektoriaus patarėjas bei Jėzuitų ordino Lietuvos provincijos Tarybos narys¹⁵.

Ortizas nepaliko filosofijos sumų, traktatų ar vadovėlių. Jo filosofinės pažiūros mūsų dienas pasiekė tik jo mokiinių dėka. Visą jo filosofinį palikimą sudaro 2 dalys: a) Poznanės jėzuitų kolegijoje ir Vilniaus universitete skaitytos ir jo studentų užrašytos logikos, psichologijos ir metafizikos paskaitos¹⁶; b) Poznanės jėzuitų kolegijos ir Vilniaus universiteto studentų filosofinių disputų tezės, parengtos jam vadovaujant¹⁷. Kaip jau minėta, šis straipsnis skirtas Vilniaus universitete skaitytam logikos kursui.

ORTIZO LOGIKOS PASKAITOS: LOGIKA KAIP BENDRASIS MOKSLŲ ĮRANKIS IR PRAKTINIS MOKSLAS

Vienas svarbiausių scholastinės metalogikos bruožų – logikos disciplinos pobūdžio, arba statuso, aiškinimas. Klasikinėje scholastinėje filosofijoje galime rasti keletą logikos statuso interpretacijų. Tomistų ir škotistų tvirtinimu, logika priskiriama teoriniams mokslams, kurie gali padėti nustatyti tiesą apie įvairius

tikrovės reiškinius. Vieni teoriniai mokslai, tokie kaip fizika, metafizika etc., analizuoja išorinę tikrovę, o logikos mokslas, nagrinėjantis esminius žmogiškojo mąstymo veiksmus¹⁸, požymius bei rūšis, priklauso tiems teoriniams mokslams, kurių objektas yra žmogui imanentiška realybė. Williamo Ockhamo sekėjai lai-

kėsi visiškai kitokios nuomonės. Jie teigė, kad logika, nustatanti tiesos kriterijus bei būtinas teisingo pažinimo sąlygas, yra grynai praktinis mokslas, savomis taisyklėmis bei dėsniais kreipiantis žmogiškąjį mąstymą teisinga linkme. Kitaip sakant, logika nuo kitų teorinių mokslų skiriasi tuo, kad pastarieji pasiekia aiškų, tikslų ir būtiną įvairių tikrovės rūšių pažinimą, o logika formuluoja būtinas tokio pažinimo sąlygas ir būtent dėl to yra praktinis mokslas, formuluojantis įvairių žmogaus veiklos formų (mąstymo, elgesio, valstybės valdymo etc.) taisykles. Alternatyvą šiems požiūriams siūlė nusekleieji aristotelininkai, teigę, kad logika nepriklauso nei teorinio, nei praktinio mokslo sričiai ir kad ji apskritai neteikia mokslinio žinojimo, kadangi bet koks į moksliskumą pretenduojantis pažinimas privalo tirti kokį nors tikrovės aspektą, o logikos objektas nėra nė viena iš būties rūšių – logika tik formuluoja būtinas bet kurios tikrovės srities pažinimo sąlygas¹⁹. Taigi logika tėra bendrasis mokslų įrankis, nagrinėjantis visiems mokslams privalomas taisyklingo ir teisingo mąstymo taisykles, kurių laikydamiesi mokslai gali siekti aiškaus, tikslaus ir tikro Dievo ir jo sukurto pasaulio pažinimo.

Tad kurią šio scholastinio disputo dalyvių stovyklą palaikė Ortizas? Pirma, jis teigė, kad logiką būtina laikyti mokslinio pažinimo rūšimi, kadangi ji patenkina visus mokslui keliamus reikalavimus. Juk „pažinimas, pasiekiamas įrodymu, iš tikrųjų ir tiesiogine prasme yra mokslinis pažinimas. O loginis pažinimas kaip tik ir pasiekiamas įrodymo keliu. Vadinasi, [jis] iš tikrųjų ir tiesiogine prasme yra mokslas.“²⁰ Teiginį, kad

logikos discipliną sudarančios žinios yra įrodymų rezultatai, Ortizas iliustruoja gausiais pavyzdžiais. Jo tvirtinimu, įrodymas sąlygoja mokslinį žinojimą ir yra gaunamas nagrinėjant logines išvados priežastis. Tikėtinas silogizmas yra ne kas kita kaip tikėtino pažinimo priežastis, o logika savuosius principus bei taisykles formuluoja vadovaudamasi įrodymo teorijos dėsniais²¹.

Kita vertus, Ortizas teigia, kad „mokslas yra tikslus ir akivaizdus būtino esinio pažinimas per tikras ir būtinas priežastis, dėl kurių šis esinys egzistuoja.“²² O logika kaip tik ir yra tikslus ir aiškus tinkamai atliekamų trijų žmogiškojo mąstymo veiksmų pažinimas, kuris šiems veiksmams priskiria būtinus jų požymius remdamasis būtinomis šių požymių priežastimis²³. Kitaip sakant, logika teikia aiškias, tikslas ir būtinas tiesas apie sąvokinių supratimą (*apprehensio*), teiginį (*propositio*) bei samprotavimą (*discursus sive ratiotinatio*). Tad logiką privalo laikyti mokslu tikrąja šio žodžio prasme.

Kita vertus, tokia logikos interpretacija visiškai netrukdė logikos mokslo laikyti ir bendruoju mokslų įrankiu. Ortizo įsitikinimu, „tam, kad kas nors būtų laikomas koku nors instrumentu, pakanka, kad koks nors veikiantysis juo naudotųsi kokiam nors rezultatui pasiekti. O logika yra intelekto taikoma visų daiktų pažinimui. Vadinasi, [logika] yra įrankis, skirtas visų daiktų pažinimui...“²⁴ Tad logika yra bendrasis mokslų, pažįstančių atskiras būties sritis, įrankis. Juk ši disciplina formuluoja būtinas mąstymo veiksmų taisykles, kurių pagrindu ir gali būti pasiektas aiškus, tikslus ir būtinas, t. y. mokslinis, esinių pažinimas.

Suteikęs logikai tiek mokslinio pažinimo, tiek bendrojo mokslų įrankio statusą, Ortizas kelia klausimą, ar logikos discipliną turėtume laikyti teoriniu, ar, atvirkščiai, grynai praktiniu mokslu. Į klausimą atsakoma okamiškai: logika esanti praktinis mokslas. Ortizo teigimu, „...kiekvienas mokslas, vadovaujantis [mūsų veiksmams], pagal savo esmę yra praktinis, tad ir logika, kuri yra mokslas, nukreipiantis mąstymo veiksmus tinkama linkme, savo esme bus praktinis mokslas.“²⁵

Kita vertus, „teorinio mokslo objektas yra pats daiktas savosios prigimties požiūriu, o praktinio mokslo objektas yra daiktas, kiek jis yra mūsų pačių atliekamas ar sukuriamas.“²⁶ Logikos objektas nėra koks nors nuo žmogaus veiklos nepriklausantis esinys, kurio savarankišką prigimtį tyrinėja logika. Priešingai, logi-

kos objektu privalome laikyti tris intelekto veiksmus, kurie gali būti atliekami tiek tinkamu, tiek netinkamu būdu ir kuriems būtent dėl šios priežasties reikalingos taisyklės, kurios juos nukreiptų tinkama linkme. Logika kaip tik ir yra mokslas, formuluojantis tokias taisykles. Tad jis neabejotinai priklauso praktinio pažinimo sričiai.

Tokią pat logikos statuso interpretaciją randame ir Ortizo studento Kvirino Knoglerio logikos tezėse, apgintose Vilniaus universitete 1597 m. Jose teigiama, jog „logika, nors ir esanti kitų mokslų instrumentas, taip pat yra ir tikras mokslas bei filosofijos dalis, ir priklauso praktiniams mokslams, kadangi jos tikrasis ir svarbiausias studijų objektas yra trys mūsų intelekto veiksmai, tiek, kiek jie gali būti nukreipti ir išbaigti, kad pasiektų neklystamą daiktų pažinimą.“²⁷

TOMISTINĖ LOGIKOS OBJEKTO INTERPRETACIJA: *ENTIA REALIA VS. ENTIA RATIONIS*

Scholastinėje logikoje nebuvo sutarimo dėl logikos mokslo objekto statuso. Škotistiniu okamistiniu požiūriu logikos objektas yra proto sukurti esiniai (*entia rationis*) – pažinimo įrankiai. Šie proto esiniai buvo suprantami kaip Porfirijo predikabiliai, loginio kvadrato taisyklės, silogizmo figūros ir kiti žmogaus proto konstruktai, nukreipiantys realios būties sričiai priklausančius intelekto veiksmustinkama linkme. O Tomas Akviniėtis teigė, kad logikos objektas yra ne proto būtys, o realūs esiniai (*entia realia*). Jie buvo suprantami kaip žmogaus intelekto veiksmai, kiek jie pagal atitinkamas taisykles nukreipiami į teisingą tikrovės

pažinimą. Minėtosios logikos taisyklės, nors ir suvokiamos kaip pažinimo instrumentai, buvo laikomos ne pačios logikos objektu, o būtinomis taisyklingo žmogiškojo mąstymo sąlygomis.

Apibrėždamas logikos objektą, Ortizas laikėsi būtent šios tomistinio realizmo pozicijos. Štai dvyliktajame jo logikos paskaitų lape skaitome: „teigiu, kad savaiminis, artimiausias ir adekvatus logikos objektas yra mūsų mąstymo veiksmai, tiek, kiek daiktų pažinimo srityje jie nukreipiami teisinga linkme, kad būtų atliekami be jokių klaidų.“²⁸ Taigi tarpiniu bei daliniu logikos objektu čia yra laikomi patys intelekto veiksmai. Tuo tarpu betar-

piškas tiesioginis logikos objektas yra taisyklingo ir teisingo pažinimo taisyklių bei sąlygų vadovaujami mąstymo veiksmai, kurių esminius požymius, savybes ir rūšis kaip tik ir tiria logikos mokslas. Pačios taisyklingo mąstymo taisyklės bei sąlygos čia suprantamos dvejopai. Vienos jų yra laikomos proto sukuriamais esiniais. Turbūt reprezentatyviausias tokių proto esinių pavyzdys yra Porfirijo predikabiliai kaip bendriausi sąvokiniai intelekto konstruktai, kurių rėmuose privalo vykti bet koks būtis pažinimas. Kitoms mąstymo veiksmų taisyklėms ir sąlygoms (beje, sudarančioms daugumą

pažinimo instrumentų) Ortizas suteikia realių esinių statusą, laikydamas jas teisingai atliekamų intelekto veiksmų realiomis sąlygomis bei savybėmis. Tokioms realiomis būtimis laikomoms taisyklėms Ortizas priskiria netgi scholastinės silogistikos dėsnius. Juk „kiekviena silogizmo figūra ir jos modusai, nors ir galėtų atrodyti intelekto išgalvotais proto esiniais (*entia rationis ab intellectu excogitata*), yra ne kas kita kaip pačios realios taisyklingo samprotavimo sąlygos.“²⁹

Taigi Ortizo logikos kurse laikomasi Tomo Akviniečio pateiktos „realistinės“ logikos objekto sampratos.

LOGIKOS KILMĖS KLAUSIMAS: REFLEKSYVUS AR TIESIOGINIS PATYRIMAS?

Scholastinėje metalogikoje svarbią vietą užėmė logikos kilmės problema, kadangi ieškota atsakymo į klausimą, ar logika kyla iš pačios žmogaus prigimties, ar logikai priskiriamas žinojimas įgyjamas patirties keliu³⁰.

Sekdamas scholastine tradicija, Ortizas išskyrė dvi logikos rūšis: natūraliąją, arba prigimtine, ir teorinę logiką (*logica naturalis et artificialis*). Natūraliąją logiką šis scholastas apibrėžė kaip prigimtine žmogaus mąstymo galią, kitaip tariant, kaip natūralų mąstymo procesą. O teorinė logika apibūdinama kaip mokslinė sistema, kurią sudaro deramo mąstymo taisyklės (*praecepta bene disserendi*), nukreipiančios prigimtinių mąstymo procesą tinkama linkme³¹. Ortizo teigimu, natūralioji logika kyla iš pačios žmogiškosios prigimties, kadangi trys mąstymo veiksmai yra esmingiausias žmogiškosios būtis gebėjimas – ne veltui scholastinėje

filosofijoje, sekant Aristoteliu, žmogus apibrėžiamas kaip *mąstantis* gyvūnas. Kitaip sakant, jau dėl pačios savo prigimties žmogus moka formuluoti sąvokas, teiginius ir samprotavimus. Tuo tarpu tinkamai atliekami ir būtent dėl to tiesą garantuojantys intelekto veiksmai toli gražu nėra žmogui įgimtas dalykas, nes taisyklingo ir teisingo mąstymo taisyklės jokių būdu nėra kokios nors apriorinės, būtent žmogiškajam protui įgimtos, idėjos. Priešingai, minėtosios taisyklės tegali būti atrandamos dėl tam tikro patyrimo. Tad teorinė logika, kuri kaip tik ir formuluoja šias tinkamo žmogiškojo mąstymo taisykles ir principus, kyla ne iš pačios žmogiškosios prigimties, o iš tam tikros žmogui būdingos patirties.

Aptardamas žmogiškąją patirtį, Ortizas tradiciškai skiria dvi jos formas: tiesioginį ir refleksyvųjų patyrimą (*experientia directa et reflexa*). Tiesioginę patirtį šis

scholastas apibrėžia kaip bet kurios tikrovės srities, nepriklausančios pačios žmogiškosios patirties sričiai, pažinimą. Šis tiesioginis patyrimas apima tiek jauslinį, tiek intelektualinį pažinimą. O refleksyviąją patirtį įgyjame tada, kai intelektas tiria savo paties veiksmus bei jam subordinuotą jauslinį suvokimą. Tad refleksyvusis patyrimas yra ne kas kita kaip intelektualinis žmogaus pažintinių galių pažinimas. Būtent iš šios refleksyvios patirties Ortizas kaip tik ir kildina teorinę logiką, o visus kitus mokslus scholastas laikė tiesioginės patirties rezultatu³². Tad aiškindamas teorinės logikos kilmę Ortizas nenukrypsta nuo scholastinės tradicijos, logiką kildinusios iš refleksyviosios patirties, o kitus mokslus – iš tiesioginio patyrimo.

Pats teorinės logikos ir kitų mokslų atsiradimas aiškinamas šitokiu būdu. Kadangi mąstymas yra vienas esminių žmogaus prigimties gebėjimų, žmogus jau nuo pat savo egzistencijos pradžios ima šį gebėjimą taikyti. O kadangi „[intelekt] tiesioginiai aktai yra pirmesni už refleksijos aktus“³³, žmogiškasis mąstymas jau nuo pat pradžių tiria įvairias jam netapačios realybės rūšis, kartu kuria šias tikrovės sritis reprezentuojančius mokslus. O refleksyviąją patirtį intelektas įgyja kiek vėliau, tad intelekto veiksmus reglamentuojantis logikos mokslas atsiranda vėliau negu kiti mokslai, kurie kyla iš tiesioginės patirties.

Vis dėlto šis aiškinimas taikomas tik pirminiame raidos etape esantiems mokslams arba, vartojant paties Ortizo terminiją, mokslams savo neužbaigtu, netobulu pavidalu (*scientiae in statu imperfecto consideratae*). Mat dar prieš reflek-

sijos galios pritaikymą sukurti mokslai buvo gana primityvūs – intelektui nežinant būtinų tiesos siekimo sąlygų, moksliniame diskurse atsirasdavo daug klaidų ir netikslumų; kai kurie mokslų duomenys prieštaravo vieni kitiems. Ilgainiui ir pats žmogiškasis intelektas ėmė pastebėti šiuos gausius mokslinio diskurso trūkumus. Siekiant atsikratyti minėtųjų trūkumų bei ateityje išvengti klaidingų mąstymo būdų, buvo imtas analizuoti pats mąstymas, šitaip siekiant atrasti taisyklingo samprotavimo principus bei įgyti tobulą, užbaigtą mokslinį žinojimą. Ortizo teigimu, „iš šios intelekto atliekamos savųjų veiksmų – sąvokinio supratimo, teiginio ir samprotavimo – refleksijos kaip tik ir kyla patirtis, kuriai padedant sukuriama logika.“³⁴ Būtent dėl šios savirefleksijos intelektas atranda taisyklingo ir teisingo mąstymo taisykles bei principus, kurie ir sudaro logiką kaip taisyklingo ir teisingo mąstymo teoriją.

Ortizo teigimu, logikos atsiradimas nulėmė viso mokslinio pažinimo pažangą – logikos mokslas iš karto tapo bendruoju mokslinių tyrimų įrankiu. Remdamiesi logikos formuluojamomis būtinomis tiesos sąlygomis, mokslai pamažu atsikratė savo vaikystės laikotarpiu padarytų klaidų bei įgijo aiškų, tikslų, būtiną, tobulą ir užbaigtą savųjų objektų pažinimą. Paties Ortizo teigimu, „po logikos sukūrimo pirmieji mokslų autoriai apie šių mokslų objektus pradėjo kurti tobulus ir užbaigtus samprotavimus, kurie iki logikos atsiradimo buvo klaidingi.“³⁵ Tokiu būdu užbaigtas ir tobulas mokslinis pažinimas radosi tik po logikos disciplinos atsiradimo. Tad, kaip teigia pats Ortizas, „logika buvo sukur-

ta po kitų mokslų tiek, kiek šie mokslai buvo netobuli ir neužbaigti; kita vertus, ji buvo sukurta prieš minėtuosius mokslus, tiek, kiek jie įgijo tobulą bei užbaigtą pavidalą...“³⁶

Nagrinėdamas logikos kilmės problemą, Ortizas svarstė ir logikos mokslo autorystės klausimą. Teorinės logikos autoriumi bei nenuginčijamu autoritetu pasiskelbė Aristotelį. Tiesa, Ortizas pripažino, kad dar iki Stagyriečio loginių traktatų buvo atrasta nemažai logikos preceptų, netgi sukurto atskirų logikos teorijų (apibrėžimo, skirstymo, įrodymo ir kt.) užuomazgos. Štai Sokratas laikomas apibrėžimo, Platonas – skirstymo, Architas – kategorijų teorijos pradininkais. Tačiau būtent Aristotelis buvo tas mąstytojas, kuris jau esamas atskiras loginio diskurso dalis, papildytas savąja silogistika bei kitomis koncepcijomis, sujungė į vieningą mokslinę sistemą. Paties Ortizo teigimu, „nors ir negalima paneigti, kad dar iki Aristotelio egzistavo tam tikra teorinė logika bei buvo žinomos kai kurios šios logikos taisyklės, vis dėlto būtent Aristotelis turi būti vadinamas pirmuoju tobulos, užbaigtos ir metodiškai išdėstytos logikos kūrėju bei užrašytoju.“³⁷ Kita vertus, Ortizas pripažįsta, kad logikos mokslas buvo plėtojamas ir po Aristotelio. Tačiau poaristoteliniams logikos plėtojams (Porfirijui, Boecijui, Gilbertui

Poretanui etc.) šis scholastas nepriskiria kokių nors didesnių nuopelnų. Ortizo įsitikinimu, visa, kas yra parašyta vėlesnių nei Stagyrietis autorių, gana lengvai gali būti kildinama iš paties Mokytojo veikalų. Tokiu būdu Aristotelis iš esmės pripažįstamas pirmuoju ir vieninteliu teorinės logikos mokslo kūrėju.

Scholastinės logikos atstovo Ortizo nuostata, kad visa, kas iki jo gyvenamojo laikotarpio buvo sukurta logikos mokslo istorijoje, iš esmės vienu ar kitu būdu gali būti redukuojama į Aristotelio loginę sistemą, šiuolaikiniu požiūriu atrodo išties naiviai. Juk scholastinė logika bent jau loginės sekos teorijos ir loginės semantikos atžvilgiu pralenkė didįjį scholastikos mokytoją. Kita vertus, tokią scholasto Ortizo poziciją nesunkiai paaiškina pats scholastinis tyrimo metodas, kurį galėtume apibrėžti kaip iš anksto žinomų teiginių įrodinėjimą scholastikos autoritetų argumentais. Nėra paslaptis, kad Aristotelis buvo didžiausias scholastinės žinijos autoritetas. Tad natūralu, kad būtent aristotelinė logika, „pataisyta“ ir papildyta krikščioniškųjų mąstytojų pažiūromis, scholastikoje buvo suvokiama kaip neginčijamas, tobulas ir visiškai užbaigtas mokslas. Natūralu ir tai, kad Ortizas, būdamas ištikimas scholastinei tradicijai, šį požiūrį laikė savaime suprantamu dalyku.

IŠVADOS

Aiškindamas logikos statusą, Ortizas griežtai nesilaikė nė vienos klasikinės šio statuso interpretacijos. Atmesdamas tomistinių škotistinių požiūrį, kad logika yra teorinis mokslas, Ortizas pripažino

XVI–XVIII a. gyvavusios antrosios scholastikos dvasią atitinkančią eklektinę koncepciją, pasak kurios logika esanti tiek praktinis mokslas, tiek bendrasis visų mokslų įrankis. Tad Ortizo pateikta

logikos statuso samprata susiejo okamistinę poziciją, laikiusią logiką tam tikra praktinio mokslo rūšimi, ir aristotelinę poziciją, logikoje teįžiūrėjusią bendrąją scholastinių mokslų instrumentą.

Logikos objekto klausimu Ortizas pasirinko tomistinio realizmo poziciją – šio teoretiko teigimu, logikos objektu privalu laikyti realius esinius, kurie yra ne kas kita, o teisingi žmogiškojo intelekto veiksmai.

Aiškindamas logikos kilmę, Ortizas laikėsi tradicinio scholastinio požiūrio, kad logikos mokslas atsirado iš refleksyvios žmogiškosios patirties. Ji esanti ne kas kita, o intelektualinis žmogaus pažintinių galių pažinimas. Šios teorinės logikos pirmuoju ir galutiniu kūrėju Ortizas skelbė Aristotelį, tvirtindamas, kad viskas, kas logikoje atrasta iki Stagyriečio ir po jo, gali būti lengvai kildinama iš paties Mokytojo traktatų.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Martinus Smiglecius. *Commentaria in Organum Aristotelis (Vilnae, 1586–1587)*. – Warszawa: Akademia teologii jezuitckiej, 1987, zeszyt 1.
- ² Iacob Ortizius. *In universam Aristotelis Logicam Summula. In universam Aristotelis logicam commentarii cum questionibus*. Vilnae, 1596. – Krakow, Biblioteka Jagiellonska, rkps. 2080.
- ³ Petrus Viana. *Assertiones ex praecipuis totius philosophiae Aristotelis difficultatibus*. Vilnae, 1578. Vilniaus universiteto biblioteka, mikrofilmas.
- ⁴ *Assertiones ex universa logica in Academia Vilnensi Societatis Iesu ad disputandum propositae sub initium autumnalis studiorum renovationis anni 1597 (Defendet Quirinus Cnoglerus, praeside R. P. Iacobo Ortizio)*. Vilnae, 1597.
- ⁵ Vilniaus jėzuitų kolegija, įkurta 1570 m., buvo 1579 m. reorganizuota į Vilniaus jėzuitų akademiją, arba universitetą.
- ⁶ Išsamų Vilniaus jėzuitų kolegijos ir Vilniaus universiteto filosofijos profesorių sąrašą žr. Romanas Plečkaitis. *Feodalizmo laikotarpio filosofija Lietuvoje. Filosofija Lietuvos mokyklose XV–XVII a.* – Vilnius: Mintis, 1976, p. 393–398.
- ⁷ Kaip nurodo R. Plečkaitis, „į Vilniaus universitetą Jėzaus Draugija nesiuntė savo filosofinio elito, tokie asmenys darbavosi prestižiniuose Europos mokslo centruose – Romos kolegijoje ar Koimbros universitete. Į Vilnių atvyko vidutinio lygmens, tačiau gerai išsimokslinę bei darbui pasirengę filosofijos lektoriai, žinantys mokslines Europos naujienas ir jas skelbusieji Universiteto auditorijose.“ – Romanas Plečkaitis. *Lietuvos filosofijos istorija*, t. 1: *Viduramžiai – Re-*
- nesansas – Naujieji amžiai*. – Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2004, p. 231.
- ⁸ Roman Darowski. Jakub Ortiz SJ (1564–1625), profesor filozofii w Poznaniu i w Akademii Wilenskiej, *Studia philosophiae christianae*, 19: 1983, nr 2, s. 5–24.
- ⁹ Ten pat, p. 7.
- ¹⁰ Šis laipsnis – dabartinio filosofijos daktaro laipsnio atitikmuo.
- ¹¹ Roman Darowski, s. 8.
- ¹² *Catalogus Secundus Collegii Vilnensis S. I., 1597, folium (toliau – f.) 25*. Wrocław, Ossolineum, rkps. 96.
- ¹³ Roman Darowski, s. 10.
- ¹⁴ *Summariola eorum qui post ultimam Congregationem Provinciale in Lithuana Provincia vita functi [sunt]*, Lith. 61, f. 48–49.
- ¹⁵ Roman Darowski, s. 9 – 10.
- ¹⁶ Iacob Ortiz. *Introductio in logicam Aristotelis in quatuor partes distincta. In universam Aristotelis logicam commentarii cum quaestionibus*. Posnaniae, 1591–1592. Krakow, Biblioteka Jagiellonska, rkps. 2564 II; I. Ortizius. *In universam Aristotelis Logicam Summula. In universam Aristotelis logicam commentarii cum quaestionibus*. Vilnae, 1596; I. Ortiz. *Psychologia i metafizyka*. Rekopis w Bibliotece Głownej Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu, sygn.: 606 I. Wilno – Akademia, 1596–1597.
- ¹⁷ Iacob Ortiz. *Assertiones ex universa philosophia*. Posnaniae, 1591; *Assertiones ex universa logica in Academia Vilnensi Societatis Iesu ad disputandum propositae sub initium autumnalis studiorum reno-*

- vationis anni 1597 (Defendet Quirinus Cnoglerus, praeside R. P. Iacobo Ortizio). Vilnae, 1597.*
- ¹⁸ Scholastinėje logikoje buvo išskiriami trys žmogaus intelekto veiksmi: sąvokinis supratimas (*apprehensio*), teiginys (*propositio*) bei samprotavimas, arba silogizmas (*discursus sive syllogismus*).
- ¹⁹ Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad ši aristotelinė pozicija prieštarauja sau pačiai. Mat jei logika apibrėžia bendrąsias ir būtinas pažinimo sąlygas, tai jos objektas yra žmogaus mąstymas kaip viena iš realybės rūšių. Tačiau aristotelinio požiūrio atstovų tvirtinimu, ši mentalinė tikrovė yra ne logikos, o būtent fizikos, arba gamtos filosofijos, objektas. Čia turima galvoje Aristotelio traktatą *Apie sielą* interpretuojanti scholastinės fizikos dalis animastika. Pastaroji tyrė tiek fiziniam, tiek dvasiniam pasauliui priklausančio žmogaus sielą, kurios aukščiausiuoju sugebėjimu buvo laikomas būtent mąstymas. Tad natūralu, kad vienas šios animastikos objektų buvo minėtasis žmogaus intelektas savo esminių savybių bei rūšių požiūriu. O logikos kompetencijai buvo palikta formuluoti būtinas taisykles, kurių pagrindu žmogaus mąstymas galėtų pasiekti savo tikslą – atrasti tiesą apie įvairias tikrovės sritis.
- ²⁰ „Illa cognitio quae habetur per demonstrationem est vere et proprie scientia. Sed Logicae cognitio habetur per demonstrationem. Ergo, est vere et proprie scientia.” – J. Ortizius. *In universam Aristotelis Logicam Summula*, f. 16.
- ²¹ Ten pat.
- ²² „scientia est cognitio certa et evidens rei necessariae per veras necessariasque causas per quas res est...” – ten pat.
- ²³ Ten pat.
- ²⁴ Iacob Ortizius. *In universam Aristotelis Logicam Summula*, f. 24.
- ²⁵ „...omnis scientia dirigens est formaliter practica, sed et Logica quae est scientia dirigens operationes intellectus est formaliter practica...” – J. Ortizius. *In universam Aristotelis Logicam Summula*, f. 21.
- ²⁶ „objectum scientiae speculativae est res ipsa secundum se considerata: practicae vero est res prout fit vel producitur a nobis...” – J. Ortizius. *In universam Aristotelis Logicam Summula*, f. 19.
- ²⁷ *Assertiones ex universa logica in Academia Vilnensi Societatis Iesu ad disputandum propositae sub initium autumnalis studiorum renovationis anni 1597 (Defendet Quirinus Cnoglerus, praeside R. P. Iacobo Ortizio). Vilnae, 1597, thesis 1.*
- ²⁸ „Assero objectum per se proximum et adaequatum Logicae sunt operationes intellectus nostri quatenus dirigibiles sunt in ordine ad cognitionem rerum ut sine errore exerceantur” – J. Ortizius. *In universam Aristotelis Logicam Summula*, f. 12.
- ²⁹ „figura quaeque et modi syllogismorum, quae fortasse viderentur entia rationis ab intellectu excogitata, nihil aliud sunt quam ipsi recti modi disserendi reales...” – ten pat, f. 10.
- ³⁰ Patirties, apie kurią čia kalbama, jokių būdu negalima tapatinti su jusliniu patyrimu. Mat patirties terminui Ortizas čia priskiria žmogiškojo pažinimo apskritai prasmę, apimančią tiek juslinį, tiek intelektualinį pažinimą.
- ³¹ Iacob Ortizius. *In universam Aristotelis Logicam Summula*, f. 2.
- ³² Išimtimi čia galėtume laikyti tik fizikos dalį animastiką, šalia kitų žmogiškosios sielos galių analizuojančią ir jutimo bei mąstymo sugebėjimus pagal jų esmines savybes bei rūšis.
- ³³ „...actus reflexionis posteriores sunt quam actus [intellectus] directi...” – ten pat.
- ³⁴ „...ex hac reflexione intellectus supra suas operationes (apprehensionem, scilicet, compositionem et discursum) oritur experientia, per quam inventa est logica...” – ten pat.
- ³⁵ „Primi scientiarum inventores, inventa logica, perfectos discursus inceperunt facere de objectis scientiarum, quos ante inventam logicam faciebant cum erroribus...” – ten pat.
- ³⁶ „logica inventa est post alias scientias in statu imperfecto considerandas: ante illas in statu perfecto acceptas...” – ten pat.
- ³⁷ „quamvis negari non potest ante Aristotelem fuisse aliquem logicae artificialis usum atque etiam praecepta: simpliciter Aristoteles dicendus est primus inventor et conscriptor logicae perfectae et metodice traditae...” – I. Ortizius. *In universam Aristotelis Logicam Summula*, f. 3.